

Vättelefjäll- en stadsnära och lättillgänglig vildmark

Vättelefjäll är en ca 130 kvadratkilometer stor bergsplåtå, som i väster gränsar till Göta älv, i sydväst till bostadsområdena Rannebergen och Lövgärdet och i söder till Lärjeåns dalgång. I norr och öster ansluter skogsområden i Ale och Lerums kommuner.

Området är starkt kuperat och ett flertal höjder når upp till 150 m.ö.h. Under 1700- och 1800-talet var hela området i stort sett en enda stor ljunghed, där kala bergknallar stack upp- därav namnet **fjäll**. Ordet **vättele** har med väta och vatten att göra och det stora antalet sjöar, mindre vattendrag och surdrågor har bidragit till namnet.

Vandrare har flera markerade stigar att välja på och för kanotister har en kanotled iordningsställts, som förbinder ett tiotal sjöar. Flera vindskydd och eldplatser möjliggör rastning och övernattnig i det fria. Att hitta en "privat" badstrand eller till och med en "egen" liten ö är inga större problem. Vid Lövgärdet och vid Surte finns sandstränder, medan övriga stränder oftast är steniga, med svagt sluttande klippor. Fritidsfiske bedrivs under alla årstider. Under de få vinterdagar, då isarna bär, är vattenleden välfrekventerad av skridsko- och skidåkare.

Vattnet har särskilt i äldre tider haft en viktig betydelse för människan. Från början var vattnet livsviktigt som fiskevatten och senare nyttjade man även vattnet till kvarn- och sågverksamhet och för att få elektricitet. Om denna verksamhet vittnar utdikade mossmarker, uppdämda sjöar, kvarn dammar och kvarnruiner. Ute i markerna kan man på flera ställen finna spår efter kvarnstensbrytning och på några platser ligger påbörjade kvarnstenar kvar. I många mossar har torvtäkt förekommit. I Sörmossen och Målemossen bedrevs industriell brytning av bränntorv under första halvan av 1900-talet, för att förse Surte glasbruk med bränsle till glasframställningen. På senare tid har även det ökade behovet av dricksvatten gjort Vättelefjäll intressant.

I Surte har vattnet från "fjället" en fallhöjd på 100m, vilket bidragit till att det här varit särskilt lämpligt att anlägga sådan industriverksamhet, som var beroende av vattenkraft. Under många år

Slinga 1 är lättvandrad, här bör man kunna ta sig fram med barnvagn, rollator och eventuellt rullstol även om slingan har en del backar.

1. Till vänster om vägen ser man tydligt spår av en tidigare sandgrop. Här togs sand till glastillverkningen vid Surte glasbruk. När den användbara sanden sinade, började man importera sand från bl.a. Belgien, som lagrades i det gamla sandtaget. Denna sand var nästan vit och en liten del kan fortfarande skönjas i sandgropen.

2. Till höger kan man se vallen som dämde upp Övre kvarndammen, vilken samlade vatten till kvarnarna nedströms. Denna kvarndamm har funnits sedan 1400-talet och då användes en äldre reglerstation, som nu är borttagen. Flödet från Surtesjön är ändrat och en del av det tidigare stora dämmet genombrutet. En senare reglerstation finns kvar och där har många Surtepojkar lekt krig i "Borgen". Mellan Övre kvarndammen och Baddammen har troligtvis funnits två mindre kvarnar. Rester av den ena kvarnen syns än idag.

3. Om man går upp till det nuvarande dämmet vid Surtesjön kan man se Surteungdomarnas hopptorn och kanske visar sig storlommen i sjön och strömstaren i bäcken från sjön. Det nuvarande dämmet härrör från 1950, då Surtesjöns nivå höjdes med ca en meter. Samtidigt grävdes och sprängdes kanalerna mellan Gäddevattnet- Stentjärnarna och Skyrjsjön- Kroksjön. Den ökade vattentillförseln var avsedd för nya kraftstationen på Surte glasbruk och till dricksvatten för Surte-Bohus och senare även Nödinge. Ett tidigare dämme syns tydligt nedanför det nuvarande. Innan vattennivån höjdes fanns här fyra sjöar: Snäckesjön, Bergsjön, Surtesjön och Toleredes damm.

4. Här låg kommunens Vattenreningsverk 1950-1974. Ovanför reningsverket fanns en gjuten cistern som användes vid renspolning av filtren. En bit ner mot Baddammen finns en stensatt grop, som tjänstgjort som slamdamm, för att vattnet i Baddammen inte skulle grumlas. "Vattentornet" låg 200 m ner och var nergrävt i marken. Längre ner i Klevaliden finns en rensbrunn kvar sen dricksvattenperioden. Under denna tid rådde badförbud i Surtesjön.

6. Baddammen har länge varit Surtebornas badställe. På västra sidan låg "Töseberget", mitt emot "Familjeberget" och i norra ändan badade gubbarna vid "Kareberget". Strax bredvid finns fästen i berget för trampoliner. Surteborna hade egna namn på det mesta i trakten. De små öarna i baddammen kallades för "krokodilen" och "svanen". Alldeles i kanten av dammen finns två jättegrytor. I mitten av 1900-talet lät Surte glasbruk tömma dammen, rensa den samt anlägga en badstrand med ljus och fin sand i södra ändan. Här fanns under en tid både simskola och kiosk! Idag badas det nästan enbart vid nya badplatsen i Surtesjön.

7. Baddammen hette från början Nedre kvarndammen som dämades av en kraftig dammbyggnad. Nedanför dämmet ligger en gammal kvarnsten inom ett staket. Hela området där kvarnstenen ligger är en stor jättegryta! I södra kanten av den stora "grytan" finns två runda och fina jättegrytor samt en "minigryta". Längre ner finns den allra finaste jättegrytan. Rund och jämn med en diameter av 1,5m. Flödet från kvarndammen mot Surte kallas Rättarns dal och på en karta från 1697 finns här sju kvarnar. I skrift nämns första kvarnen 1440. Den malde för soldaterna på Bohus fäste och för befolkningen i Kongahälla. När Bohus fäste blev svenskt 1658 och Harald Stake blev kommandant på fästningen, lät han modernisera den viktiga kvarnverksamheten i Surte. 1760 var endast två kvarnar igång. I början av 1850-talet moderniserade Olof Vijk kvarndriften ytterligare.

8. Sandstörten. Hit till "utsiktspunkten" kördes sand från det stora sandtaget öster om Fågeldammarna. Sanden tippades i "Sandstörten", en rutschbana med 56 meters fallhöjd, som ledde nedför den branta sluttningen. Sedan anslöt en "trallebana", som fraktade sanden till glasbruket. Ca 140 000 ton sand fraktades till bruket på detta sätt. 1918 ersattes "sandstörten" med en linbana. När sanden i grustaget började ta slut runt 1920, upphörde denna verksamhet och i fortsättningen importerades sand från bl.a. Belgien.

9. Svandammarna, Fågeldammarna, Kodammen och Hästdammen- kärt barn har många namn. Anlagda dammar med en rejäl avstängningsanordning (reglerstation) i norra dammen. Idag ansvarar Föreningen Svanen för skötseln av dammar och inplanterade fåglar. Kvarnstenen kommer från kvarnen i Forsbäck.

Slinga 2 är betydligt längre än den första och vandringen går delvis på enkla stigar. Denna slinga är därför inte lämplig att i sin helhet gå med barnvagn, rollator eller rullstol men de delar som utgörs av grusväg (röd heldragen linje på kartan) går bra att ta sig fram på.

10. Denna gård kallas *Skogvaktarbostället* och byggdes av Surte Glasbruk runt 1900, då förste skogvaktaren anställdes, för att sköta markerna, som vid denna tid var så gott som helt skoglösa och hade ljunghedskaraktär. Ett stort planteringsarbete sattes igång och skogvaktaren bytte då namn till Atterskog (åter skog). Lägg också märke till "Långa diket", som leder från Långemossen och till Fågeldammarna. Följer man diket, vilket ni kommer att göra under vandringen, har man svårt att se, att det faktiskt lutar något från Långemossen och till Fågeldammarna. Idag är dämnet i norra delen av Långemossen raserat, vilket sänkt nivån i sjön betydligt, varför inte mycket vatten numera rinner i "Långa diket".

11. Här syns tydligt resterna av ett dämme på vänster sida om vägen. Denna fördämnings funktion är svår att förklara.

12. Lilledammen har ett kraftigt dämme av sten medan Långemossen i södra delen har en ganska klen fördämning. Det sägs att sjön tidigare ofta svämmade över och vattnet rann ner i Surtebornas trädgårdar och skapade mycket oreda där. Man byggde därför en kraftig stensatt fördämning där vattnet rann ner mot Surte och Lilledammen skapades.

13. Här är fördämningen bruten och Långemossens vatten rinner nu ner mot Bohus. Sjön har tidigare kallats Börjes damm och Viksjön. Namnet Viksjön syftar på Olof Vijk, en av grundarna till Surtes industriverksamhet. Han lät förbättra och fördjupa "Långa diket", för att öka vattentillförseln till Surte. Bohusborna badade förr i Långemossen och Surteborna i Baddammen. Ordning och reda! Ett hundratal meter ner mot Bohus till höger om stigen ligger två kvarnstensämnen.

14. Här på den igenväxande lilla ängen spelade smågrabbarna från Bohus fotboll förr på "koskiteplan". Bohusbönderna släppte korna "på skogen" för att beta ända fram till 1940-talet.

15. Redan 1898 fanns här en primitiv fotbollsplan som Surte IS använde. Den kallades skogvaktarplan eller Långemossen. 1912 fick fotbollslaget en ny plan nere i Surte. Borgens sportklubb bildades 1927 och i samband med detta gjordes den gamla fotbollsplanen om till en idrottsplats med löparbanor, kulring och hoppgröp. Man kan än idag se var löparbanan har gått och i norra delen av idrottsplatsen där kulringen låg, växer idag ett stort bestånd av den mycket sällsynta kattfoten. Klubbhusets

fundament finns ännu kvar. Borgens SK var en mycket aktiv klubb som förutom friidrott sysslade med orientering och skidåkning. Hade tidigt även en damsektion, vilket var ovanligt vid denna tid.

16. Valeberget. 130 meter högt berg med fin utsikt under kraftledningen. Surtesjön syns i söder och i sydväst kan man vid klart väder tydligt se pylonerna på Älvsborgsbron och inloppet till Göteborg, Öckerö kyrktorn och vattentornen i Gårdsten och Biskopsgården. Ett stort antal master har vuxit upp som svampar ur jorden under senare tid. Ingen har dock sträckt sig längre mot himlen än Brudaremassens TV-mast, som syns botanför Surtesjön. Många Alebor brukar samlas här på nyårsafton för att beskåda GP:s nyårsfyverkeri.

17. Här träffar ni på "Långa diket" igen. Notera att vattnet ser ut att rinna uppför på sin väg mot fågeldammarna.

Slut på vandringen. Hoppas NI nu fått både nyttig motion och lite kunskap om livet förr!

Nedersta Jättegrytan vid Kvarnbäcken, se punkt 7.